

AZERIS IN AMASYA HISTORY AND THEIR ARCHITECTURAL WORKS

Parvana AZİMOVA* & Muzaffer DOĞANBAŞ**

* Milli Azerbaycan Tarix Muzesi, Bakü/Azerbaycan, azimovaparvana2019@gmail.com

** Kültür ve Turizm Bakanlığı, Amasya Müzesi, sanat_tarihci@yahoo.com

Copyright © 2019. Parvana AZİMOVA, Muzaffer DOĞANBAŞ. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Abstract

Amasya City has taken its rightful place in history as an important center from past to present. The fact that the Ottoman shahzadas were reigned here as sanjakbeys has made the city a center of attraction. Due to the fact that it is located on the caravan routes from Istanbul to the east, the importance of the city has more increased. In this context, from the past to the present, the Amasya region has become a center of migration. However, especially in the 19th century, intense migration from the Caucasus to the Amasya Sanjak is seen. A significant part of the migrations from the Caucasus has been happen from Azerbaijan region. At the present time, the people of Azerbaijan, known as Shirvans by the people of Amasya, have carried their culture with them to Amasya. In this article, emigration from Azerbaijani to Amasya, the life of Sheikh İsmail Siraceddin and Seyyid Mir Hamza Nigari and the architectural assets of the Azeris in the city of Amasya will be discussed and tried to be introduced.

Key Words: Azerbaijan, Azeris, Amasya, Shirvans, Nigârî, Ottoman.

AMASYA TARİHİNDE AZERİLER VE MİMARİ ESERLERİ

Öz

Amasya, geçmişten günümüze değin önemli bir merkez olarak tarihteki haklı yerini almıştır. Özellikle Osmanlı şehzadelerinin kentte bir dönem sancak beyliği yapmış olmaları şehri bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Bununla birlikte İstanbul'dan Doğu'ya geçişi sağlayan kervan yolları üzerinde bulunması nedeniyle şehrin önemi bir kat daha artmıştır. Bu çerçevede geçmişten günümüze değin Amasya bölgesi göç alan bir merkez konumuna gelmiştir. Özellikle 19. yüzyılda, Kafkaslardan Amasya Sancağına yoğun göçlerin olduğu görülür. Kafkasya'dan gelen göçlerin önemli bir kısmı Azerbaycan üzerinden olmuştur. Günümüzde Amasya halkınca Şirvanlılar olarak bilinen Azeri halkı, kendileriyle birlikte kültürünü de buraya taşımışlardır. Bu çalışmada, Azerilerin Amasya'ya göç etmeleri, önemli Azeri şahsiyetlerden Şeyh İsmail Siraceddin ve Seyyid Mir Hamza Nigari'nin hayatı ve onlara ithaf edilen kent dokusu içerisindeki Azerilere ait mimari varlıklara değinilerek, tanıtılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Azeri, Amasya, Şirvanlı, Nigârî, Osmanlı.

Osmanlı Devleti'nin egemenlik yılları içerisinde Azerbaycan'dan Anadolu'ya çeşitli tarihlerde göçler yaşandığı bilinen bir gerçektir. Bu göçler sonucunda Anadolu'nun birçok bölgesine yerleştirilen Azerilerden bir kısmı da Amasya şehrinde iskân edilmişlerdir. 93 Harbi olarak bilinen ve 1293 H./1876-1877 M. yılında gerçekleşen Osmanlı Rus Savaşı'nda Osmanlı ordusunun yenilgi yaşaması nedeniyle Azerbaycan bölgesinde yaşayan Azerilerin bir kısmı, güvenli bölge olarak gördükleri Anadolu'ya sığınmışlardır. İşte bu süreçte Amasya'da göç almış ve Azerilerin yerleştikleri önemli bir mekân olmuştur.



Osmanlı Devleti döneminde Eyalet-i Rum'un merkezi olan Amasya, Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadesi Amasya Sancak Beyi Şehzade Bâyezid'in (1526-1562) oğullarıyla birlikte İran'a iltica etmeleri üzerine gelişen olaylar sonucunda, Kanunî'nin isteğiyle Amasya Sivas Vilayetine bağlı bir sancak haline gelmiştir. Bu durum 19. yüzyılda da aynı şekilde devam ettiği için, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra tutulmaya başlanan salnamelerde Amasya Sancağına ait bilgiler Sivas Vilayeti Salmelerinde yer alır.

Amasya Sancağının bağlı olduğu Sivas Vilayetine ait ilk salname 1287 H./ 1870 M. tarihli. Sonraki salnamelerden 1288 H./1871 M., 1289 H./1872 M., 1293 H./1876 M., 1298 H./1881 M. tarihli salnamelerde ise Amasya'ya göç yoluyla gelen muhacirler hakkında herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. 1301 H./ 1883 M. tarihli Sivas Vilayeti Salname'sinin Amasya Sancağı bölümünde; Amasya'da meskûn olan İslâm ve Hristiyan nüfusundan başka 308 hanede 1239 nüfus *Muhacirin-i Cedide* bulunduğu ifade edilir (Anonim, 1301: 189-190). 1304 H./ 1887 M. tarihli Sivas Salmesi'nde sayı daha az gösterilerek, 65 hanede 200 nüfus muhacirin meskûn olduğu belirtilir (Anonim, 1304: 228). Daha geç tarihli Sivas Salname'lerin de ise 308 hanede 1239 nüfus muhacir olarak beyan edilir (Anonim, 1306: 232; Karaman, 2001: 108). Söz konusu edilen salnameler içinde muhacirlerin nereden ve ne şekilde geldikleri hakkında herhangi bir kayıt nakledilmemektedir. Ancak *Muhacirini Cedide* olarak adlandırılan bu nüfusun, Kafkasya Bölgesi'nden gelen muhacirler olması muhtemeldir. Çünkü belirtilen tarihlerde henüz Balkanlar'dan Amasya'ya herhangi bir göçün olmadığı bilinmektedir.

Azerbaycan'dan Amasya'ya ilk göçler Şirvan'ın Kürdemir, Şamahı, Kuba ve Şeki adlı bölgelerinden başlamış ve sonraları Dağıstan, Qarabağ, Gence, Ahıstafa, Qazak, Borçalı, Ahıska, Karayazı, Ahılkelek, Ağbaba ve Gökçe adlı yerlerden de göçüp gelenler olmuştur (Yıldırım, 2007: 266).

Azerbaycan'dan gelen Azerilerin Amasya'da inşa ettikleri iki önemli mimari yapı bulunmaktadır. Bunlardan ilki halk arasında Yukarı Türbe olarak tanınan Şeyh İsmail Siraceddin Şirvanî'ye ait türbedir. Bu yapı aslında türbe ve küçük bir mescitten oluşan bir mimari manzumdur. Ayrıca sonraki bir süreçte inşa edilmiş iki dergâh evi de türbenin yanında yer almaktadır. İkinci eser ise Şirvanlılar Camii olarak da bilinen Azeriler Camii ve camiyle bağlantılı Seyyid Mir Hamza Nigârî Türbesi'dir. Makalede söz konusu iki eserin tanıtımı yapılacaktır.

ŞEYH İSMAIL SIRACEDDİN ŞİRVANÎ TÜRBEŞİ (YUKARI TÜRBE) VE MESCİDİ

Şeyh İsmail Siracüddin Şirvanî, 1200 H./ 1786 M. yılında Azerbaycan'ın Şirvan Bölgesi içerisindeki Şamahı kasabasının Kürdemir Köyünde dünyaya gelir. Doğum tarihi hakkında 1197 H./ 1782-83 M. (Rıhtım ve Xalillii, 2011:55) ve 1785 yılları da (Özkılınç, 2013:34) ileri sürülmekteyse de türbesinin inşa kitabesinde 1200 H. yılı çok açık bir şekilde okunmaktadır (Res. 2) (Ayar ve Doğanbaş, 2016 :64).

Şeyh İsmail Siracüddin Şirvanî, öncelikle Şamahı Kasabasında Mehmet Nuri Efendi'den ilk eğitimini alır. 1800 yılında ise Erzincan'a gider ve burada Evliya-zade Abdurrahman Efendi'den ders almaya başlar. Sonrasında sırasıyla Tokat ve Bağdat'a, 1805 yılında ise Burdur'a gider. 1813 yılında İstanbul'a yerleşir. Daha sonra Nakşibendi Tarikatı Şeyhi Halid-i Bağdadî'ye bağlanır ve onun isteğiyle Şirvan'a halife tayin edilir. Dokuz yıl Şirvan'da kaldıktan sonra Ruslar'ın Şirvan'ı işgal etmesi üzerine Ahsıka'ya gider orada iki yıl kalır. Ruslar'ın Ahıska'yı işgal etmesi üzerine de Amasya'ya gelir ve buraya yerleşir. Şeyh İsmail Siraceddin Şirvanî, Amasya'da dört yıl kaldıktan sonra buradan Sivas'a gider ve Sivas'ta kaldığı dokuz yılın ardından tekrar Amasya'ya döner ve kalan ömrünü burada geçirerek 1848 yılında vefat eder (Rıhtım ve Xalillii, 2011: 55-57).



Şeyh İsmail Siracüddin Şirvanî, halk arasında Yukarı Türbe olarak bilinen ve Amasya'nın Şamlar Mahallesinin yüksekçe bir mevkiinde bulunan Türbe'ye defnedilmiştir. Türbe küçük bir mescit ile iç içe inşa edilmiştir (Res. 1).

Yukarı Türbe, inşa kitabesinden anlaşıldığı üzere, son dönem Osmanlı sadrazamlarından Şirvanlı-Zade Mehmed Rüşdü Paşa tarafından 1283 H./1867 M. tarihinde yaptırılmıştır (Res. 2). Ancak bazı resmi yayınlarda Türbenin 1287 H./1870 M. yılında inşa edildiği belirtilmektedir (Anonim, 1972: 275; Özdemir vd., 2007: 182). Türbenin inşa tarihi hakkında Abdi-Zâde Hüseyin Hüsameddin ise 1286 H./1869 M. tarihini vermektedir (Abdi-Zade Hüseyin Hüsameddin, 2007: 118).

Türbenin dört satırlık Arapça kitabesinin okunuşu ve çevirisi aşağıdaki gibidir (Doğanbaş, 2018: 99):

- 1- Hazihi türbetü'ş-şeyh el- âlim et -tahrir zülcenaheyn
- 2- İsmail Siracüddin eş-Şirvaniyyil- Kürdemiriyi
- 3- en-Nakşibendi el-Halidiyyi Kaddese sirrahu kad bena fî 1283 ibnuhu el-merhum
- 4- es-Sadrul- a'zam Mehmed Rüşdi Paşa gafara lehü veladeüt-tarih 1200 ve vefatü 1264 Nun 17

Çevirisi:

- 1- Bu türbe âlimlerin şeyhi, din ve dünyaya ait ilimlerde kitap yazmış,
- 2- Şirvan'ın Kürdemir Köyünden, Nakşbendi-Halidi Tarikatından İsmail Şiracüddin'e aittir.
- 3- Allah onun sırrını mukaddes eylesin.
- 4- Bu türbe, oğlu Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa tarafından 1283 H./ 1867 M. yılında yaptırılmıştır. Allah onu bağışlasın. Doğum tarihi H. 1200 / M. 1786 Vefat tarihi H. 1264 / 17 Ramazan, M. 1848

Türbe kare planlıdır. Türbenin bitişiğinde yine kare planlı küçük bir mescit bölümü yer almaktadır. Türbe ve mescidin beden duvarlarında moloz taş malzeme, köşelerde, kapı ve pencerelerde ise düzgün kesme taş malzeme kullanılmış olduğu görülür. Mescit, türbeye oranla daha büyük tutulmuş ve kuzey cephedeki giriş kapısının önüne dört ahşap direğin taşıdığı Aynalı (Bursa) kemerli küçük bir revak yapılmıştır. Yuvarlak kemerli pencerelerle aydınlanan türbe ve mescidin üzeri birer kubbe ile örtülüdür (Res. 1). Türbe içerisinde; Şirvanlı Şeyh İsmail Siraceddin (1786-1848) ve oğlu İstanbul Kadısı Seyyid Ahmed Hulusi Efendi ile damadı Hacı İsa Ruhi Efendi'nin mezarları yer alır (Res. 3).

Türbe ve mescit dışında bir de hazire bölümü bulunmaktadır (Res. 4). Burası Yukarı Türbe haziresi olarak bilinir. Hazire içerisinde Şeyh İsmail Siraceddin'in torunu ve aynı zamanda Hacı İsa Efendi'nin kızı Hatice Hanım'ın mezarı da bulunmaktadır. Mezar taşından anlaşıldığı üzere, Hatice Hanım 1892 yılında vefat etmiştir. Şeyh İsmail Siraceddin'in diğer bir torunu ve aynı zamanda Ahmet Hulusi Efendi'nin oğlu Tabip Yüzbaşı İbrahim Bey'in mezarı da hazire içerisinde yer alır. Mezar taşında bu zatın 1913 yılında vefat ettiği belirtilmektedir. Hazire içerisinde, 1935 yılında vefat eden Mihri Hanım'ın mezarı da bulunmaktadır. Mezar taşında yer alan bilgilerden Mihri Hanım'ında Şeyh İsmail Siraceddin soyundan olduğu anlaşılmaktadır. Hatice Hanım, Mihri Hanım ve İbrahim Bey'in mezar taşları Osmanlı Türkçesiyle yazılmışlardır. Hazire içerisinde başka mezarlar da bulunmakta ve mezarların Şeyh İsmail Siraceddin soyundan gelen kişilere ait olduğu anlaşılmaktadır.



AZERİLER (ŞİRVANLILAR) CAMİİ VE SEYYİD MİR HAMZA NİGÂRİ TÜRBESİ

Azeriler Camii:

Azeriler Camii veya Şirvanlılar Camii olarak bilinen eser, kare planlı, üzeri tek kubbeli ve tek şerefeli bir minareye sahiptir (Res. 5). Kubbenin dört köşesinde ise dört küçük kubbeye yer verilmiştir. Caminin kuzey, güney ve batı cepheleri, kaba yonu ve moloz taş malzeme ile inşa edilmiş, aralarda tuğla malzemeye yer verilmiştir. Köşelerde ve doğu cepheye bitişik nizam olan türbede düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Ayrıca üç bölümlü olarak düzenlenen son cemaat yerinin tamamında düzgün kesme taş malzeme ve kemerlerinde ise iki renkli taş işçiliği kullanılmıştır. Kubbe kasnağı ise ince yassı tuğla malzeme ile düzenlenmiştir.

Caminin inşa kitabesi son cemaat yerindeki orta kemerin üzerinde yer almaktadır (Res. 6). Beyaz mermer üzerine dört satır halinde Osmanlı Türkçesiyle yazılan kitabe 1325 H./ 1907 M. tarihlidir. Kitabede; *Mir Hamza Nigârî'nin Kazak'taki halifelerinden olan Mahmud el-Karanî'nin öncülüğünde türbe ve caminin yapıldığı, son cemaat yerinin ise Mahmud el-Karanî'nin evlatlarından Veys, Muhammed ve Ahmed Efendilerin gayretleriyle 1325 H. yılında inşa olunduğu* belirtilmektedir.

Caminin cümle kapısı beyaz renk mermerle düzenlenmiş ve girişin iki yanında kum saatleri ile içe bakan kısımlarda mihrabiyelere yer verilmiştir. Giriş yuvarlak kemerlidir. Kemer üzerinde mukarnas kavsara görülür. Bu kısmın iki kenarında ise yuvarlak biçimli çarkıfelek motifleri işlenmiştir (Res. 7). Cami hakkında yapılan bir çalışmada; cümle kapısı taş işçiliği ve motiflerin Türk mimari anlayışına ve taş işçiliğine has özellikler olmadığı belirtilmiştir (Anonim, 1972: 254-255). Ancak Türk Sanatı Anadolu'daki örneklerden ibaret değildir ve burada görülen işçilik ve bezeme örnekleri, Azerbaycan Türk sanatının Anadolu'ya taşınan motif ve uygulamalarını yansıtmaktadır.

Azeriler Camisi ibadet mekânı oldukça sade ve estetik bir şekilde düzenlenmiştir. Caminin mihrap nişi altı sıra mukarnas kavsaralıdır. Tıpkı cümle kapısında görüldüğü üzere burada da kavsaranın her iki yanında birer kabartma çarkıfelek motifine yer verilmiştir. Mukarnas kavsaranın üzerinde ise mermer üzerine Arapça olarak yazılmış “...kullemâ dehale aleyhâ zekariyyâ'l mihrabe...” Ayet¹ kabartma olarak işlenmiştir. Mihrabın dış çevresini dolanan bir bordür içerisinde kabartma olarak asma dalı ve çiçek motifler görülür (Res. 8). Mihrabın taç kısmı asma dalı ve üzüm salkımları ile bezenmiştir ve orta bölümünde eski Osmanlı evlerindeki çıtakari tavan göbeklerini hatırlatır bir uygulama bulunmaktadır. Bu kısımda iki yanında bereket boynuzunu andırır şekilde bir kabartma görülür. Mihrap bölümünün üzerine denk düşen beden duvarı üzerinde, duvar resmi tarzına yaklaşan tarzda, vişneçürüğü, koyu yeşil, kahverengi ve mavi renklerle oluşturulmuş bir sembolik mihrap motifi yer alır. En dışta bitkisel bezemeli bir çerçeve ile çevrili olan bu kısmın üzerinde iki yanına açılmış bir perde ve askılı kandil motifi, altında ise *Allah* lafzı ve Allah lafzının altında ise yine bir kandil motifi bulunmaktadır.

Mermer malzemeye yapılan minberdeki bezemeler oldukça zarif ve dengeli bir biçimde uygulanmıştır. Minber adeta, 1486 tarihli Amasya Mehmed Paşa Camiinin etkileyici minberi örnek alınarak yapılmış izlenimini vermektedir (Res. 9).

Caminin güneydoğu köşesinde yer alan vaaz kürsüsü ise çeyrek bir daire şeklinde düzenlenmiştir ve ahşap korkulukludur. Vaaz kürsüsü aşağıdan yukarı doğru konik bir biçimde, adeta bir dondurma külahını andırır bir şekilde düzenlenmiştir. Dip kısmında yer

¹ Âl-i İmran Suresi 37. Ayetin bir bölümüdür. (Meali: “...Zekariyya ne zaman mihraba girse...”)



alan kenger yaprakları ve yüzeyindeki yatay ve dikey hatlarla hareketli bir görünüm kazanmıştır (Res. 10).

Caminin mihrap ve vaaz kürsüsü bölümündeki bezemeler ile cümle kapısının mukarnas kavsarasının en üst kısmında görülen yassı C şeklindeki bezemeler göz önüne alındığında, özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı sanatında yoğun olarak görülen Barok etkilerin Azeriler Camiinde de uygulama alanı bulduğu anlaşılmaktadır.

Seyyid Mir Hamza Nigârî Türbesi:

Azerbaycan'ın Karabağ bölgesi, Zengezur kazası Cicimli köyünde 1212 H./1797 M. tarihinde dünyaya gelen Seyyid Mir Hamza Nigârî, Babası Mir Rükneddin annesi ise Kız Hanım'dır (Olçay, 2002: 44; Bilgin, 2003: IX). Daha altı aylıkken babası hakka yürüyen Mir Hamza, on beş yaşına kadar düzenli bir eğitim hayatı görememiştir. On beş yaşından sonra Karabağ'da Karapırım Köyüne giderek Karakuş Mahmud Efendi adlı âlimden dersler alır (Olçay, 2002: 44). Bu köyde iken kendisine yardımcı olan Nigâr adlı hanıma duyduğu saygıdan dolayı şiirlerinde "Nigârî" mahlasını kullandığı ifade edilir (Kara, 1999: 179). Mir Hamza Nigârî, Karabağ'dan, Sivas'a gelir ve burada bir müddet kaldıktan sonra şeyhi İsmail Şirvanî ile birlikte 1839 M. yılında Amasya'ya geçer ve aynı yıl Hacca gider. Hac dönüşü 1841 M. yılında annesini ziyaret etmek amacıyla memleketi Karabağ'a gelir ve bir süre burada kalır (Özkılınç, 2013: 38-39). Mir Hamza, burada kaldığı yıllarda eşi Emine Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten oğlu Siraceddin dünyaya gelir. 1268 H./1851/52 M. yılında önce Erzurum'a, sonrasında 1271 H./1854/1855 M. yılında İstanbul'a giden ve buralardaki sohbetleriyle iyice tanınan Seyyid Mir Hamza, 1275 H./1858/1859 M. yılında Erzurum'a geri döner ve Karabağ'da bırakmış olduğu eşi ve oğlunu bu dönemde yanına getirtir (Bilgin, 2003: IX).

1283 H./ 1866/67 M. yılında bazı dostlarıyla birlikte Erzurum'dan Amasya'ya gelip yerleşen Seyyid Mir Hamza, Amasya'da sevilen ve hürmet edilen bir tasavvuf ehlidir. Öyle ki, etrafında binlerce müridi vardır (Olçay, 2010: 128). Oturduğu mahallenin sakinleri dahi müritlerinden ve kendini seven insanlardan oluşmaktadır. Ayrıca Şirvan ve Karabağ'dan gelen hemşerileri de Mir Hamza'nın kendi adıyla tanınan mahallede ikamet ederler (Olçay, 2002: 25).

Mir Hamza'yı sevenlerin çokluğu yanında ona düşmanlık edenler de vardır. Bu nedenle, saf insanları etrafında topladığı, bunların devlet ve millet için büyük bir tehlike olduğu ve fesat için zemin ve zaman kolladığı gibi gerekçelerle zamanın hükümetine şikâyet edilir (Kara, 1999:182). Mir Hamza Nigârî, bütün bu olup bitenler üzerine yürütülen soruşturma kapsamında resmi makamlarca İstanbul'a çağrılır. Bu arada Mir Hamza'nın Türkçe Divanında zararlı fikir ve düşünceler bulunduğu gerekçesiyle Babıâli'ye yapılan şikâyet nedeniyle oluşturulan bir heyet tarafından divan incelenir ve divanın nüshalarının toplatılması kararı alınır (Özkılınç, 2013: 58). Yapılan suçlamaların ciddiye alınması üzerine Mir Hamza Nigârî resmi makamların talimatıyla 15 Recep 1302 H./1885 M. tarihinde Harput'a sürgün edilir (Kara, 1999: 182; Özkılınç, 2013: 60-61). Geçirdiği hastalık sonucu 1303 H. yılı Muharrem ayında (1886 M.) Hakka yürüyen Mir Hamza Nigârî, arzusu üzerine naaşı Amasya'ya nakledilerek türbesinin olduğu yere defnedilmiştir. 19. yüzyılın en karizmatik şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilen Mir Hamza Nigârî mezhep bağnazlığına karşı İslâm birliğini savunan aydın bir kişiliğe sahiptir (Kara, 1999: 186).

Şirvanlı Şeyh İsmail Siraceddin, Azerbaycan'ın Şirvan vilayeti, Şemahi kasabasına bağlı **Kürdemir** köyünde Hicretin 1197 H./1782-1783 M. yıllarında dünyaya gelmiştir. Tahsil çağına varınca, adı geçen kasabada Baba Efendi adındaki âlimin öğrencilerinden Muhammed Nuri Efendi'den dersler almıştır. 1215 H./ 1800-1801 M. yılında Erzincan'a gelerek burada yaşayan Evliya-Zade Abdurrahman Efendi'den eğitim ve öğrenimini



tamamlayıp icazet almış, buradan Tokat'ta giderek burada bir sene kalmıştır. Daha sonra Bağdat tarafına yönelip Süleymaniye'de **Mirzevi Yahya** Efendi'den hadis ilmini, İbni Âdem lakabı ile tanınan Molla Muhammed namındaki faziletli kişiden de felsefi ilimlerini öğrenmiştir. 1220 H./ 1805-1806 M. tarihinde Burdur kasabasına gelerek orada da bir süre fıkıh okumuş; bundan sonra Şirvan'a giderek **Kürdemir'de** yedi yıl eğitim ve öğretimle uğraşmıştır. Hac görevini ifa için Hicaz'a gitmiş ve 1228 H./1817-1817 M. senesinde müşridinden icazet alarak tekrar Şirvan'a gitmiş ve dokuz yıl orada irşad görevi ile meşgul olmuş ve bu sırada evlenmiştir. İsmail Şirvani Hazretleri'nin Şirvan adında bir oğlu dünya ya gelmiş, bu zat Karadeniz'de bir yolculuk esnasında iken geminin batmasıyla vefat etmiştir. Şeyh Şamil'in hocası olduğu anlaşılan İsmail Şirvani'nin Ruslar tarafından hapsedilmiş, ancak müritlerinden **Şeyh Ahmet El-Ağdaşi'nin** kefil olması ile hapisten kurtularak 1242 H./1826-1827 M. yılında **Ahıska'ya** sağ salim gidebilmiştir. Ruslar Ahmet Efendi'yi hapsedmişlerse de o bir yolunu bulup hapisten kaçarak, Ahıska'ya gitmiş ve orada İsmail Şirvani Hazretleri ile bir araya gelebilmiştir. Ahıska'da iki sene kaldıktan sonra Ruslar'ın Ahıska'yı istila eylemleri üzerine her ikisi de oradan ayrılarak Amasya'ya hicret edip böylece Amasya'da dört sene kalmışlardır. Amasya'ya gelişlerinden iki sene sonra 1244 H./ 1828-1829 M. yılında oğlu Mehmed Rüştü² dünyaya gelmiştir. İsmail Şirvani bundan sonra Amasya'dan ayrılarak Sivas'a gitmiş ve dokuz sene Sivas'ta ikamet etmiştir. Diğer oğlu Ahmet Hulusi 1249 H./1833-1834 M. yılında Sivas'ta doğmuştur. İsmail Şirvani 1255 H./1839-1840 M. yılında tekrar Amasya'ya dönmüş burada 1260 H./ 1844 M. yılında üçüncü oğlu **Mustafa Bey** doğmuştur. Geri kalan ömrünü Amasya'da tamamlayan İsmail Şirvani Hazretleri 1264 H./1847-1848 M. tarihinde 67 yaşındayken, kolera hastalığına yakalanarak, Ramazan ayında vefat etmiştir. Cenazesi Şamlılar Mezarlığının yüksek bir noktasına, Amasya'ya hâkim bir tepenin üzerine defnedilmiştir. 19. yüzyılın en karizmatik şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilen Mir Hamza Nigârî (Kara, 1999:186), mezhep bağınazlığına karşı İslâm birliğini savunan aydın bir kişiliğe sahiptir.

Mir Hamza Nigârî Türbe'si, Amasya'nın Bâyezid Paşa Mahallesi'nde, Amasya Taşova devlet kara yolu kenarında yer almaktadır. Azeriler veya Şirvanlılar olarak bilinen Caminin doğu cephesinde, cami ile bitişik nizamdır. Türbe geniş bir kemerle camiyle bağlantılı bir halde düzenlenmiştir. Türbenin doğu cephesinde ise beş basamakla ulaşılan ana giriş kapısı bulunmaktadır. Türbenin giriş cephesinde, cümle kapısının her iki yanında yuvarlak kemerli birer pencere ve kapının üst kısmında küçük bir pencereye yer verilmiştir (Res. 11). Kuzey ve güney cephelerde ise altta yuvarlak kemerli üç pencere ve bu pencerelerin üzerinde, yuvarlak kemerli iki küçük pencere daha bulunmaktadır (Res. 12). Türbe tamamen düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Türbenin alt seviye pencerelerinin üstünden itibaren pembe ve sarımtırak olmak üzere iki renkli taş işçiliği görülmektedir (Res. 11- 12).

Türbenin inşa kitabesi giriş kapısı kemeri üzerinde yer alır (Res. 13). Arapça beş satır halinde yazılan kitabe oldukça tahrip olduğundan rahat bir şekilde okunamamaktadır. Ancak son satırın orta yerinde sağlam kalan kısımda 1304 H./ 1886/1887 M. senesi okunabilmektedir. İnşa kitabesindeki bu tarihten hareketle Türbenin 1304 H./ 1886/1887 M. tarihinde inşa edildiği düşünülmektedir. Mir Hamza'nın 1303 H. tarihinde hakka yürüdüğü bilinir. Dolayısıyla Türbe, Mir Hamza'nın hakka yürüyüşünden bir yıl kadar sonra yapılmış olmalıdır (Doğanbaş, 2018: 104).

Türbenin alt seviyedeki pencere kemerlerinin kilit taşlarında kabartma olarak hilâl motifi, üst sıradaki pencere kemerlerinin kilit taşlarında ise mermerden yapılmış şişkin kubbeleri andırır

² Şirvanizade Mehmed Rüştü Paşa 1873- 1874 yılları arasında Sultan Abdülaziz Dönemi'nde Osmanlı Sadrazamı olarak görev yapmıştır.



motifler görülmektedir. Bu motiflere türbenin saçak silmeleri altında da rastlanmaktadır. Buradaki motifler, bir sıra halinde düzenlenmiş olan pembe renk taş dizisi içerisine gelecek şekilde doğu, güney ve kuzey cephelerde birer adet olmak üzere kare biçimli mermere işlenmiştir.

Türbenin dış cephesinde, alt ve üst seviye pencere sistemi arasına gelecek şekilde, batı cephesi dışında kalan diğer cephelerini bir hat şeklinde dolanan mermer bir silme bulunmaktadır. Bu mermer silmenin orta kısmında düz bir şekilde devam eden ince bir kabartmaya yer verilmiş ve böylelikle bu kısmın iki tarafı adeta bir kanal biçimine dönüştürülmüştür. Gerek buradaki düzenleme gerekse de türbenin bitişiğindeki caminin mermer taş kapısındaki bezeme motifleri geleneksel Türk sanatındaki taş işçiliği anlayışından farklı bir şekilde ele alınmıştır (Anonim, 1972: 254-255).

Kare planlı olarak düzenlenen türbenin üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçişler tromplarla sağlanmıştır. Türbe içerisinde etrafı demir muhafazalarla çevrilmiş üç sanduka bulunur. Güneydeki sanduka Mir Hamza Nigarî'nin, ortadaki sanduka Mir Hamza'nın oğlu Seyyid Siraceddin'in kuzeyde kalan sanduka ise Mir Hamza'nın amcasının oğlu Mir Hasan'a aittir (Abdi-Zade Hüseyin Hüsameddin, 2007: 113).

2009 yılında yapılan incelemelerde, türbenin beden duvarlarında, kubbe içinde ve eteklerinde kalem işi bezemeler görülmüştür. Genellikle bitkisel karakterli olarak düzenlenen bu bezemelerde, natürmort ve çiçek demetlerinden oluşan kompozisyonların işlendiği (Res. 14) ve ayrıca kubbeyi taşıyan kemerlerde ise çan motiflerine yer verildiği gözlemlenmiştir (Res. 15).

Türbeden cami bölümüne geçişi sağlayan kemerin üst kısmında dikdörtgen bir kartuş içerisine, pembe zemine siyah renkle "Seyyid Hamza en-Nigârî" ibaresi, bu ibarenin kuzeyinde sarı zemin üzerine siyah renkle iki satır halinde "Seyyid Siraceddin" güneyinde ise yine iki satır halinde "Mir Hasan" ibarelerine yer verilmiş olduğu görülmüştü. Ayrıca aynı seviyede güneye bakan kısımda sarı zemin üzerine üç satır halinde, Hud Suresi 88. Ayetin³ bir bölümü olan Arapça "*Ve mâ tevfikî illâ billâh*" ibaresi ile bu ibarenin iki tarafında birer ay yıldız motifi bulunmaktaydı. Türbe içerisindeki bezemelerin Batılılaşma dönemi özelliklerini yansıttığı ve ağırlıklı olarak sarı, yeşil, mavi, bordo, pembe ve mor renklerin kullanılmış olduğu görülmüştü.

Mir Hamza Nigârî'nin türbesi ve bitişiğindeki cami 2013 yılında onarıma alınmış ve 2014 yılı haziran ayında onarımı bitirilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü kontrolünde gerçekleştirilen onarımın finansmanı (basında yer alan bilgilere göre) Azerbaycanlı Nermine İskenderova tarafından karşılanmıştır. Yapılan onarımda, cami ve türbenin kubbelerinde görülen rutubetlenmeler giderilmiş ve caminin dış cephelerindeki sıvalar alınarak özgün malzemeler açığa çıkarılarak derzler yenilenmiştir. Ancak gerek cami gerekse türbe içerisindeki duvar Res.lerinin önemli bir kısmının ne yazık ki onarımlar sırasında ortadan kaldırılmış olduğu görülmüştür. Özellikle türbenin doğuya bakan giriş kapısı kemeri üzerindeki etkileyici bezemeler ile kubbe, tromp ve kemerlerdeki natürmort süslemelerin yok edildiği tespit edilmiştir. İşin ilginç yanı ise, kubbe kasnağında, sarı zemin üzerine yapılan natürmort ve diğer bitkisel karakterli bezemelerin kaldırılarak bunların yerine "Ya Şahı Nakşibend", "Ahmed Dehlevi" ve "Hacı Mahmud Karani" gibi isimlerin eklenmiş olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca Hud Suresi 88. Ayetin bir parçası olan "*Ve mâ tevfikî illâ billâh*" ibaresi kaldırılarak yerine "Ya Mevlana Halid Bağdadi" ibaresi eklenmiştir (Doğanbaş, 2014: 23).

³ Ayetin meali: "Başarım ancak Allah'tandır."



Türbenin kuzey cephesinde, cami avlusu içerisinde küçük bir hazire yer almaktadır. Etrafı demir muhafazalarla çevrili olan hazireye caminin son cemaat yerinden geçilmektedir. Burada, yan yana düzenlenmiş dört mezar bulunmaktadır. Kuzeyden güneye ilk mezar diğerlerinden daha ihtişamlı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu mezar, Mir Hamza Nigârî'nin 1328 H./ 1910 M. yılında vefat eden eşi Emine Hanım'a aittir. Emine Hanım'ın onüç satır olarak tanzim edilmiş baş taşında Seyyid Siraceddin'in annesi olduğu özellikle vurgulanmıştır.

Hazirede, kuzeyden güneye ikinci sıradaki mezar 1327 H./ 1909 M. tarihlidir. Mermer malzeme ile yapılan mezarın baş taşında yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabesinden mezarın Mir Hamza Nigârî'nin diğer eşi Latife Hanım'a ait olduğu anlaşılmaktadır. Hazirede kuzeyden güneye doğru üçüncü sıradaki mezar taşı üzerinde herhangi bir tarih tespit edilememiştir. Koyu pembe taşla yapılan mezarın Mir Hamza Nigârî'nin diğer bir eşine ait olduğu anlaşılmaktadır. Ancak isim kısmı oldukça yıpranmış olduğu için net bir şekilde okunamamaktadır.⁴ Hazirede kuzeyden güneye doğru dördüncü sıradaki mezarda üçüncü sıradaki mezar gibi koyu pembe renk taşlarla düzenlenmiştir. Ayak taşı diğer mezarla aynı olmakla birlikte baş taşı farklı bir şekilde yapılmıştır. Üzerinde dört satırlık Osmanlıca kitabeden bu mezarın Mir Hamza Nigârî'nin eşlerinden Zeliha Hanım'a ait olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

19. yüzyıl ikinci yarısından sonra, Azeri Türkleri tarafından inşa edilen Azeriler Camii ve Mir Hamza Nigârî Türbesi ile Yukarı Türbe ve Camisi Amasya'daki mevcut yapılar içerisinde dikkat çekici uygulamalardandır. Her iki yapıda da Selçuklu devri Amasya cami ve türbelerinde (aslında kümbetlerinde) görüldüğü gibi cami türbe içi çeliği göze çarpar. Örneğin 1242 tarihli Burmalı Minare Camii ve Cumudar Türbesi birbirine bitişik bir nizamda inşa edilmiş olup türbeye geçebilmek ancak cami kapısından mümkün olabilmektedir. Aynı durum 1267 tarihli Amasya Gök Medrese Camii ve Şehitler Türbesi için de geçerlidir. Selçuklu devri yapılarıyla Azerilere ait yapılar arasındaki altı yüzyıllık zaman dilimi göz önüne alındığında bunun bir etkileşim mi yoksa tesadüfî bir durum olup olmadığı konusunda bir yorum yapmak oldukça zordur. Ancak mimariye baktığımızda genel hatlar itibarıyla geleneksel Osmanlı Dönemi mimari izlerini yansıttığı açıktır. Diğer yandan Osmanlı Döneminin kozmopolit nüfusu içinde Azeriler dışındaki diğer muhacirlerin de kent mimarisinin şekillenişinde ki etkisi bilinmektedir. Örneğin, Çelebi Sultan Mehmet tarafından Merzifon'da 827-820 H. /1414-1417 M. yıllarında Şam'lı mimar Müşeymeş'e yaptırılan I. Mehmed Medresesi mimari süslemesinde renkli taşın kullanıldığı görülmektedir. Benzer şekilde Azeriler Camisi son cemaat yeri kemerlerinde de renkli taş işçiliği kullanımı mevcuttur.

Azerilerin Amasya'da inşa etmiş oldukları mimari eserlerin banileri belli olmakla birlikte bu yapıları yapan mimarların ve diğer ustaların kimliği de ayrı bir bilinmez olarak ortadadır. Çünkü bu konuda ne yazılı ne de sözlü hatırı sayılır bir bilgiye ulaşılammıştır. Aslında bu durum Amasya'daki birçok yapı için geçerlidir. Bu konuda bir istisna olarak 817 H./ 1414 M. tarihli Amasya Bâyezid Paşa Camiinin inşa kitabelerinde dört ayrı ustanın adına yer verilmesi⁵ az rastlanılır örneklerdendir.

⁴ Özkılınç, 2013: 90-92 de; 3. ve 4. mezar taşlarının özellikle silinmiş olduğu, bunların Zeliha ve Şehnaz Hanımlara ait olduğunun bazı kaynaklarda geçtiği ifade edilir. Ancak 4. Mezarın Zeliha Hanıma ait olduğu okunmaktadır. Okunamayan 3. mezarın ise Şehnaz Hanıma ait olması kuvvetle muhtemeldir.

⁵ Mimar Yakub bin Abdullah, Mimar Doğan bin Abdullah, Zeynüddin bin Zekeriyya Ebu Bekir bin Muhammed el maruf bin ibni Müşeymiş ed-Dımişkî.

**KAYNAKLAR**

ABDÎ-ZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN (2007), *Amasya Tarihi*, C. I, (Yayına Hazırlayanlar: Mesut AYDIN - Güler AYDIN), Amasya: Amasya Belediyesi. Kültür Yayını.

ANONİM, (1301), *Sâlnâme-i Vilâyeti Sivas* (1301 H. /1883 M.), Sivas: Vilayet Matbaası.

ANONİM (1304), *Sâlnâme-i Vilâyeti Sivas* (1304 H. /1887 M.), Sivas: Vilayet Matbaası.

ANONİM (1306), *Sâlnâme-i Vilâyeti Sivas* (1306 H. /1888 M.), Sivas: Vilayet Matbaası.

AYAR, Ali Rıza – DOĞANBAŞ, Muzaffer (2016), *Amasya Kitabeleri ve Mezar Taşları*, Amasya: Amasya Valiliği Yayınları.

DOĞANBAŞ Muzaffer (2014), *Seyyid Mir Hamza Nigârî ve Türbesi" II. Uluslararası Hamza Nigari Sempozyumu*, Azerbaycan 20-22 Ekim 2014, Bakü, s. 18-26.

DOĞANBAŞ, Muzaffer (2018), *Amasya Türbeleri*, Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları,

KARA, Mustafa (1999), “Harput’ta Karabağlı Bir Derviş Şair: Nigârî” *Dünü ve Bugünüyle Harput*, C. II, Elazığ: TDV Elazığ Şubesi Yayını, s. 179.

KARAMAN, F. (Çev.) (2001), *Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas* (Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarki) (1308 /1890), İstanbul: Sivaslılar Eğitim Kültür ve Araştırma Vakfı Yayınları.

MİR HAMZA NİGÂRÎ (2003), *Divân-ı Seyyid Nigârî* (Hazırlayan: A. Azmi Bilgin), İstanbul: Kule İletişim Hizmetleri.

OLCAY, Osman Fevzi (2002), *Amasya Ünlüleri* (Çeviren: Turan BÖCEKÇİ) Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

OLCAY, Osman Fevzi (2010), *Amasya Şehri* (Sadeleştirenler: Harun KÜÇÜK, Kurtuluş ALTUNBAŞ), Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

OLCAY, Osman Fevzi (2016), *Amasya Hatıraları -Bildiklerim, Gördüklerim, İştiklerim-*, (Sadeleştirme: Turan BÖCEKÇİ, Mehmet H. SEÇKİNER) Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

ÖZDEMİR, C., DOĞANBAŞ, M., YANCI, A., UÇAR, H., AĞAOĞLU, F., MECEK, M., ÇETİNTAŞ, Ö. (2007), *Amasya Kültür Envanteri*, Ankara: Amasya Valiliği Yayınları.

ÖZKILINÇ, Ahmet (2013), *Mürşidi Aşk Olan Arif, Seyyid Nigârî, Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri*, İstanbul.

RIHTIM, Mehmet – XALİLLİ, Fariz (2011), *Mövlane İsmayıl Şiraceddin Şirvani*, Bakı.

TUZCU, Ali (2013), *Seyahatnamelerde Amasya*, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları (2. Baskı).

ANONİM (1972), *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, C. I, Ankara: VGM Yayını.

YILDIRIM İbrahim (2007), “Azerbaycan’dan Amasya’ya Taşınan Türk Kültürü ve Şirvanlılar”, *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu* (Editör: Yavuz BAYRAM), 13-15 Haziran 2007, C. I, s. 263-305.

**RESİMLER**

Resim 1. Yukarı Türbe, güneybatı cephe görünümü.



Resim 2. Yukarı Türbe inşa kitabesi



Resim 3. Yukarı Türbe iç görünüm



Resim 4. Yukarı Türbe Hazinesi genel görünüm



Resim 5. Azeriler Camii kuzey cephe görünümü.



Resim 6. Azeriler Camii İnşa kitabesi.



Resim 7. Azeriler Camii giriş kapısı görünümü.



Resim 8, 9. Azeriler Camii mihrap ve minber görünümleri.



Resim 10. Azeriler Camii vaaz kürsüsü görünümü.



Resim 11, 12. Seyyid Mir Hamza Nigâri Türbesi doğu ve kuzey cephe görünümüleri.



Resim 13. Seyyid Mir Hamza Nigâri Türbesi giriş kapısı üzerinde yer alan kitabe.



Resim 14. Seyyid Mir Hamza Nigâri Türbesi giriş kapısı iç alınlığı kalem işi bezemeleri
(17.12.2009, Doğanbaş)



Resim 15. Seyyid Mir Hamza Nigâri Türbesi kubbe geçişindeki kalem işi bezemeleri
(17.12.2009, Doğanbaş)